

PÁTIYA (ALǴÍS) ILIMIY MASHQALA SÍPATÍNDÁ HÁM ONÍŇ GENEZISI

L.A.Abdimuratov – *erkin izleniwshi*

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

ПРОБЛЕМА БЛАГОСЛОВЕНИЯ (АЛГЫС) В НАУЧНОМ АСПЕКТЕ И ЕЁ ГЕНЕЗИС

Л.А.Абдимуратов – *самостоятельный соискатель*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

THE BLESSING (ALGYS) AS A SCIENTIFIC PROBLEM AND ITS GENESIS

L.A.Abdimuratov – *Independent Researcher*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: shakl, fotiha, olqish, qarg‘ish, tilak, fundamental, jarayon, qurbonlik.

Rezyume. Maqolada qoraqalpoq xalqining urf-odat bilan bog‘liq qo‘shiqlarida uchraydigan fotiyaning paydo bo‘lish manbalari va undagi olqish, qarg‘ish, tilaklarning turlari va qoraqalpoq xalq dostonlarida qo‘llanilish xususiyatlari bo‘yicha fikr yuritilgan.

Ключевые слова: форма, благословение, благодарность, проклятие, желание фундаментальный, процесс, жертвоприношение.

Резюме. В статье анализируются истоки формирования молитвенного благословения (фатихи), встречающегося в песнях каракалпакского народа, связанных с народными обычаями и традициями. Рассматриваются виды благословений, проклятий и пожеланий, содержащихся в фатихе, а также особенности их использования в каракалпакских народных эпосах.

Key word: form, blessing, gratitude, curse, wish, fundamental, process, sacrifice.

Summary. The article examines the sources of the occurrence of the blessing found in the traditional songs of the Karakalpak people, the types of blessings, curses, and wishes, as well as the features of its use in Karakalpak folk epics.

Qaraqalpaq xalqına tán bolǵan pátiya alǵıs, ǵargıs hám tilek formalarında ámelge asırıladı. “Pátiya, sonıń ishinde alǵıstıń kelip shıǵıw genezisi qanday? – degen soraw bizdi oylandırdı. “Genezis” túsinigi grek tilinen alınıp, «Γένεση», yaǵnıy “kelip shıǵıw”, “qalıplesiw”, “payda bolıw”, “tuwılıw” sıyaqlı mánislerdi bildiredi. Yaǵnıy, pátiya (alǵıs, ǵargıs, tilek)lardıń genezisi olardıń kelip shıǵıw tariyxı, olardıń belgili bir forma hám mazmunǵa iye bolıwına shekemgi bolǵan rawajlanıw processin bildiredi.

Kópshilik jaǵdaylarda biziń xalqımızǵa tán bolǵan pátiya beriw degenimizde ulıwmalıq túrde jası úlkenlerdiń qol jayıp jası kishilerge tilek bildiriwi túsiniledi. Sonday-aq, pátiya beriw tiykarınan kúndelikli turmısımızdıń bir bólegi sıpatında qabıl etiledi. Bul bolsa óz gezeginde pátiya (alǵıs, ǵargıs, tilek) xalqımızdıń sana-sezimine tolıq sińip ketken milliy úrp-ádet, salt-dástúr sıpatında qabıl etilip ketkenligin kóriwimiz múmkin. Biraq bul boyınsha fundamental tiykarǵı iye bolǵan arnawlı ilimiy-izertlew jumısların alıp barıw talap etiledi. Ilim-pánde bul boyınsha belgili dárejede izleniwler alıp barılıp baslanǵanın kóriwimiz múmkin. Biraq bular búgini rawajlanıp atırǵan xalqımızdıń arasında pátiya (alǵıs, ǵargıs, tilek)lardıń túrleriniń kóbeyip baratırǵanlıǵın esapqa alatuǵın bolsaq bul izertlewlerdi jáne de rawajlandırıw tiyis dep esaplaymız. Yaǵnıy, pátiya (alǵıs, ǵargıs, tilek)lar xalıqtıń rawajlanıwı menen,

insanlardıń sana-sezimi menen, sociallıq pikirler menen baylanıslı túrde barqulla hárekettegi process bolıp tabıladı. Biz bul boyınsha Respublikamızda, Ǵárezsiz mámleketler doslıq awqamı ellerinde hámde shet ellerde úyreniliw jaǵdayı boyınsha qızıqtıq. Izleniwlerdi ózimizdiń máhállıy sharayatımızdan baslap úyreniwdi maqul kórdik. Izleniwler nátiyjesinde Qaraqalpaqstan sharayatında da ilimiy bul baǵdarda belgili dárejede izleniwler baslanǵanlıǵın kóriwimiz múmkin. Ásirese filologiya ilimleriniń doktori, docent S.Kazaxbaevtıń bul boyınsha alıp barǵan izleniwleri ayırıqsha orınǵa iye. Ol óziniń ilimiy izertlew ujumısların alıp barıp, «pátiya» túsinigi arab tilinen alınǵan bolıp, hár bir insańǵa beriletuǵın jaqsı tilek, jaqsı niyet insannıń arızıw ármanlarınń ámelge asıwınıń birden bir tiykarı sıpatında qabıl etiledi, - degen pikirdi bildiredi [1:69]. Ilimpaz pátiya tiykarınan jaqsı tilek bildiriw menen birge gey waqıtları insannıń minez-qulqına hám tárbiyasına baylanıslı keri tilek mánisinde qollanılǵan, yaǵnıy pátiya úsh túrde ámelge asırılǵanlıǵın ayta kelip, olardıń tómendegi túrlerin ayırıqsha kórsetip beredi. Bular:

1. Jaqsı tilek.

2. Ǵargıs.

Jaqsı tilek eń aldǵı menen alǵıs sezimi, alǵıs sózler menen baslanadı. Óz gezeginde “alǵıs” fenomenini qanday túsinik?, - degen soraw tuwıladı.

Sonlıqtan pátiyanıń atqaratuǵın xızmeti jámiyettegi xalıqtıń psixologiyalıq hám tarbiyalıq minez-qulqına qaray beriletuǵın diniy uǵım bolıp esaplanadı. Al, qurılısına qaray tomendegishe bólip qarawǵa boladı:

1. Toyǵa baylanıslı,
2. Kásipke baylanıslı,
3. Oaza ayındaǵı pátiya,
4. Diniy dásturlerge baylanıslı.

Toyǵa baylanıslı pátiya tiykarınan eki jastın qosılıwı, shańaraq tikeytiwı, besik toyı, yubiley toyları, súnnet toyı, diplom toyı, papka toyları hám basqa da usınday quwanışlı waqıyalarda bolatuǵın toylarda jaqsı tilek penen jası úlkenler tárepinen patiya beriledi.

Mısalı: a) Eki jastıń qosılıwına baylanıslı: Eki jas qosılǵanı menen qosa aǵarsın, úbirli-shúbirli bolsın, awızbirshilikten ayırmasın, ata-anasına miyrimli bolsın, kelinniń ayaǵı jeńil bolsın, ómiri uzaq bolsın dep eki qolın kóterip patiya beredi.

Al, besik toyında bolsa, balanıń atı ózine múnásip bolsın, ómir jası uzaq bolsın, ata-anasına miyrimli bolsın, Watanına sadıq bolsın, jaman bále-qaterden saqlasın, bir kásiptiń mamanı bolsın hám taǵı basqa usınday jaqsı niyetlerdi tileydi. Shańaraq tiklew toyında bolsa, shańaraqtıń bawı berik bolsın, gúrkiregen ishinde toy bolsın, ómir jasları uzaq bolsın, alǵa qoyǵan arız-w-niyetleriniń ámelge asıwın tileydi.

Súnnet toyda bolsa súnnet bolǵan balanıń densawlıǵı jaqsı bolsın, attay tez shawıp ketsin, balanıń úylengen toylarına qatnasqaymız, ómiri uzaq bolsın, diydilegen maqsetine erissin delinedi.

Al, yubiley, diplom, papki toylarında insańǵa qutlı bolsın ayıw menen birge onıń ómirine uzaq ómir, densawlıq amansılıq, kásibinen kamal tawıp, awızbirshilik, doslıq, miynet, hadal xızmet sóz etiledi.

Kásipke baylanıslı patiya kóbinese ustaz tárepinen beriledi. «Ustaz atańday ullı» dep xalqımız biykar aytpaǵan.

Házirgi waqıtta patiyanıń kórkemlik, formalıq jaqtan da ózgerske ushıraǵanlıǵın kóremiz, yaǵnıy saturalıq formalar da gezlesedi. Máselen:

Suw bálesinen, ot bálesinen,
Shıpakerdiń pıshaǵınan,
Miliciyanıń tayaǵınan saqlasın.
Jaman jaǵadan,
Jabısqań bittin saqlasın.

Hár bir kásipke baylanıslı hár bir insannıń ustazı bolıwı shárt. Ustazsız shákirtti miywesiz daraqqa megzetiwge boladı. Sonlıqtan da ustaz tutilǵan shákirt ustazdıń pátiyasına sazawar bolmaǵansha ózi iske qol urmawı shárt. Máselen, duwtar soǵatuǵın ustalar, gerbish óretuǵın ustalar, aǵash ustaları yamasa bir qansha kásiptiń tarawına bólip qarasapta maqsetke muwapıq boladı.

1. Ilimge baylanıslı.
2. Muzıkaǵa baylanıslı.
3. Qurılısqa baylanıslı.

4. Awıl xojalıǵına baylanıslı.

5. Xalıq xojalıǵına baylanıslı basqa da bir qansha shákirtler tayarlaw xızmetine baylanıslı bolıp qarawǵa boladı.

«Oaza ayına baylanıslı pátiya bul hár jıldın basın-da ya ortasında, ya ayaǵında ótkeriletuǵın «oaza», «hayt bayramına» baylanıslı ayıladı. Birinshiden, bul ayda ótkeriletuǵın «Awız ashar» dásturinde orazashılardı shaqırǵan úyge yaǵnıy jaqsı mazalı taǵamlar tayarlaǵanı ushın sol úydiń iyelerine, shańaraqqa jaqsı tilek, yaǵnıy pátiya beredi. Mısalı: Quday taala sizge uzaq ómir baǵıshlasın, amanlıq, awızbirshilik, ul-qızlarıńnıń ráhátin teńdey kórgeysiz, etken xızmetleriń alladan qaytsın h.t.b. dep juwmaqlaydı. Bulardıń bári bir insańǵa jaqsı tilek, jaqsı niyet, arızw árman, maqsetleriniń orınlanıwın tilegen.

Al, pátiyanıń ekinshi túri ġarǵıs bul tek ǵana insannıń kewli qaytqan waqıtta, insannıń islegen haram oyları jámiyetke jat nársese islese, ata-anaǵa húrmet kórsetiwden bas tartsa, óziniń ustazlarına qol koteriw, hátte sógiw yamasa basqa qolaysız insańǵa jat adep-sizlik, mádeniyatsızlıq, adamgershilikke tuwra kelmeytuǵın qásiyetleriniń barlıǵı, Watana satqınlıq, doslıqqa qılalıq qılsa, ulıwma jańa aytqanıımızday jaqsı, baxıtlı jasap atırǵan insandardıń jasawına kesent etken jámiyettegi iplas insandarda xalıq yamasa jeke insan, ata-ana tárepinen ġarǵıs beriledi. Xalıq arasında «ġarǵıs alǵan adam ońbaydı» degen sóz bar. Atababalarımız ásirler boyı toplaǵan tájiriyesine baylanıslı ġarǵıs alǵan ońbaytuǵınlıǵın tastıyqlaǵan. ġarǵısta da sóz kúshiniń qúdiretine isenim bildiriledi. ġarǵıstıń túrleri oǵada kóp. Sonıń menen birge qaralpaq folklorınıń barlıq janlarında da ġarǵıs sıyaqlı unamsız waqıya, hádiyeselerdi súwretlewge qollanıp otıradı. Xalıq arasında «ġarǵıs alma» degen nasıyat bar. Xalqımızdıń eń jaqsı dásturi ata-ana perzentlerine «ġarǵıstan qash, alǵıs al» dep úyretedi. Rasında da ġarǵıs janga tiyetuǵın, jan túrshiktiretuǵın atılǵan oqqa uqsaydı. «Bereket tappaǵaysań», «qırshınıńnan qıyılǵır», «awzına qanıń kelgir», «úyiń kúygir», «jiynaǵan-tergeniń buyırmaǵır», «bala-shaǵanıń ráhátin kórmegeyseń, ósip-ónbegeyseń» h.t.b.

Al, alǵıs bolsa pátiyanıń bir túri sıpatında esaplanıp onda tiykarınan insannıń bir-birine doslıq qatnası menen islegen miynetiniń jemisi, adamgershilik qásiyetleri, ádep-ikramlılıǵı bir-birewge húrmet kórsetiw hám basqa da insannıń unamlı qásiyetleri sóz etiledi.

Mısalı:

Maǵan bas qoydıń,
Saǵan bersin uzaq jas.
Maǵan berdiń jawırın,
Aman bolsın awılıń.
Magan qoydıń toqpaq,
Saǵan bersin tuwrı soqpaq.
Maǵan qoydıń qabırǵa,
Saw bolǵaysań, barqulla.

yamasa:

Otırğan jeriń orda bolsın,
Bargan jeriń báhár bolsın,
Júziń jarqın bolsın,
Tiliń uzın bolsın.
Mártebeń bálent bolsın,
Ot bálesinen, suw bálesinen,
Jala, dóhmet bálesinen
Aman bolǵaysań,
Ónip-ósip, maqset muradıńa jetkeysiz, h.t.b.

Bul dástúrlar qaraqalpaq xalıq dástanlarında da ushırasadı. Bular tiykarınan dástanda sóz etiletuǵın hár syujettiń ornında qollanılıp kelgen. Mısalı, dástanlarda eki jastıń qosılıwı yamasa uzaq jolǵa atlanıwı, toylarda hám basqa da dastannıń tiykarǵı ideyasına, baǵıtına qaray beriletuǵın ilahiy sóz bolıp tabıladı. Máselen, «Alpamıs» dastanında:

Qultay:

Ata degen qádirdan,
Sıylayǵór balam atańdı,
Ene degen miyirman,
Sıylayǵór balam eneńdi
Sıylamasań atańdı,
Qoylardı baqqan qul bolar,
Sıylamasań eneńdi,
Tezekler tergen kún bolar.
Baybóridey aǵamńıń,
Aq bilek atlı jengemńıń.
Qayda ketkenin bilmey,
Jılay-jılay shıraǵım,
Eki kózi kór bolar.
Atıńnıń basın bur deydi,
Baysın elge bar deydi.
Atań menen eneńnen,
Aq patiya al deydi. [2:17]

Bul úzindi arqalı «jaqsı sóz jan azıǵı», «jaqsı tilek, yarım ırısqa» degenindey balasınıń aman-saw barıp qaytıwı ushın patiya beredi, al «Qoblan» dástanında:

Mama ruqsat beredi,
Qutlı bolsın, balam, dep,
Jaytastı berip Qoblanga,
Aq patiya beredi,
Sarala sandal tulpardı,,
Köp jılqıdan aldırıp,
Jaytas penen ekewin,
Eki birdey balaǵa,
Enshi etip beredi [3:419]

Taǵıda:

- Qoblan balam sen deydi,
Aytsam gápti men deydi,
Alla ońlaǵay isińdi,
Kórdim, balam, kúshińdi,
Qaramadıń balama,
Keter boldıń qolımnan,
Kózińe shóp salǵanday,
Ayaǵıńnan alǵanday,
Taqım basıp urǵanday,
Shıqpaǵay balam jolıńnan,
Tariqqan jerde perzentim,
Alla bolǵay medetker. [3:420]

-dep Kóklen mama Qoblanga Sandal tulpar menen jaytastı berip perzentlerine aq patiyasın berip, jolǵa shıǵarıp saladı. Dástanda bunnan basqa da patiyaǵa baylanıslı qatarlardı kóriwge boladı.

Qaraqalpaq xalqınıń salt-dástúr qosıqlarında ushırasatuǵın patiyanıń payda bolıw derekleri hám ondaǵı alǵıs, qarǵıs, tileklerdeń túrleri hám qaraqalpaq xalıq dástanlarında qollanılıw ózgeshelikleri haqqında usılay piker júritsek boladı.

Ádebiyatlar

1. Kazaxbaev S. Qaraqalpaq salt-dástúr jırları. – Nókis: «Bilim», 2024.
2. Qaraqalpaq folkları. 1-tom. «Alpamıs» (Xojambergen Niyazov (Ógiz jıraw) variantı). – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2007.
3. Qaraqalpaq folkları. 13-tom. «Qoblan» (Karam jıraw Naǵımov variantı). – Tashkent: «Ma'naviyat», 2009.